

EUROPSKI STILSKI UTJECAJI U TRADICIJSKOME KOSTIMU JADRANA

SANJA IVANČIĆ
Etnografski muzej
Iza Lože 1
21000 Split

UDK 391(497.18)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno: 9.XI.1994.

Tragajući za "izvornom narodnom umjetnošću", nošnjama autarkične izrade, jadranski tradicijski kostim prepoznatljivih europskih stilskih obrisa dugo nije bio predmetom sustavna proučavanja i prikupljanja prvih etnologa i muzealaca. Nazočnost europske modne tradicije različitih povijesnih slojeva od paleomediteranskih osobina do građanske mode 19. stoljeća, najjači je razlikovni element od ostalih hrvatskih nošnji, ali i jadranskih nošnji međusobno. Dvije od njih su predmetom ovoga uratka: renesansna nošnja Paga i roccoco kostim Orebića, istaknuti predstavnici ne samo dvaju stilova, nego i dviju grupa nošnji istoga kulturnog areala, ali sasvim drukčijih smjernica razvoja.

Evidentna raznolikost osobina ženske pučke odjeće Jadrana čine ga, u ovom segmentu tradicijske kulture, najšarolikijim hrvatskim područjem. Zemljopisni položaj istočne strane Jadrana svojim geomorfološkim karakteristikama i klimatski uvjetima Mediteranskog podneblja dati će prve i osnovne sirovine za izradu tkanina odjevnih predmeta i drugih tekstilija kućnog inventara. Kao i na čitavom Sredozemlju i ovdje su se koristili vuna i kostrijet, vlakna životinjskog porijekla, odnosno, lan, konoplja i brnistra, vlakna biljnoga porijekla. Domaćom svilom, izuzetno dragocjenom tkaninom izrađivani su manji pojedini predmeti i ukrasni dijelovi nošnje.

No, nedostatnost ovih autohtonih sirovina, odnosno tkanina autarkične proizvodnje od davnina se, poput ostalih životnih potrepština, dopunjavao trgovinom. Ona se, još naslijeđem iz grčko-rimske civilizacije, posredstvom mora, osobito razvijala sa ostalim zemljama Sredozemlja. Tako su i hrvatski pomorci, vrlo brzo svladavši vještinu plovidbe morem, bili posrednici infiltracije mediteranskih kultura s tradicijskom kulturom donešenom iz pradomovine. U materijalnoj kulturi odjevanja, osobito u doba procvata našeg pomorstva 18. i 19. stoljeća, dolazi do znatnih promjena kojima će ženska odjeća, izlazeći iz okvira autarkičnosti izoliranih društvenih zajednica, postupno gubiti ruralni karakter. Domaće materijale istiskuju manufakturne, uglavnom importirane tkanine i mnoštvo gotovih, dekorativnih predmeta. Ali sa skupocjenim velurom, brokatom, čohom, atlasom i svilom, te nakitom, lepezama, nojevim perjem i slamnatim šeširima ući će, neminovno, i utjecaj stilskih osobina europskih modnih epoha iz kojih su pripadajući predmeti i tkanine usvojeni. Upravo nazočnost europske modne tradicije na tradicijskom kostimu Jadrana različitih

povijesnih slojeva od paleomediteranskih osobina, preko srednjovjekovnih, gotičkih oblika do građanske mode 19. stoljeća, najjači je razlikovni element od ostalih hrvatskih nošnji, ali i jadranskih nošnji međusobno.

Turskim osvajanjem Balkanskog poluotoka u 15. st. s granicom u neposrednom primorskom zaleđu, u labilnim životnim okolnostima dolazi do prekida kontinuiteta zajedničkog razvoja *jadranskih nošnji*. Većina nošnji, uglavnom ruralnih sredina, gubi korak s odjećom stilskih epoha europskih naroda i petrificira se. Oblikovane do 16. st. one, u najgrubljim crtama rečeno, bilježe prožimanje kasnogotički duktus oblikovanja s renesansnim kanonom dekoracije bijelog na bijelom. Takvim ih zatičemo, i uz mnoštvo preinaka koje ne remete osnovna svojstva, sve do njihovog potpunog nestanka početkom ovoga stoljeća. Tek pojedine nošnje sredina izoliranih od posljedica tursko-mletačkih pokušaja pomicanja granice i dominacije nad ovim područjem, istaknuti će i određene elemente i kasnijih epoha, a vrlo rijetke će iskazati pripadnost određenom stilu cjelinom svoga izraza jedinstvom mnoštva raznovrsnih elemenata pojedinih epoha. Dvije od njih su predmetom ovoga uratka. Renesansna nošnja Paga i *roccoco* kostim Orebića, reprezentativni predstavnici ne samo dva stila, nego i dvije grupe nošnji istog kulturnog areala, ali suštinski potpuno različitog karaktera.

Svečana nošnja Paga

Paška narodna nošnja onakova kakvom je danas pamtimo i prezentiramo, velikim dijelom nastala je u drugoj polovici 15. st. prijelazom kasne gotike u renesansu. U njoj se prelamaju i pretapaju stilske oznake obaju razdoblja u vanredno izbalansiranom odnosu koji cjelini daje izuzetno profinjen izraz.

Konstrukciju svojih osnovnih dijelova i njihovu kompoziciju dijelom nasljeđuje iz srednjovjekovne, odnosno antičke tradicije. Platnena košulja ravnog je kroja, širokih rukava, otvorenog zapešća s otvorom za glavu razrezanim sred prsiju, bogato ukrašenih čuvenim paškim tegom, čipkom u tehnicu šivanja. Ovoj košulji korijeni su, kao i dinarskoj, u kasnoantičkoj "tunici dalmatici". Srednji vijek ju je održavao dugom i samostalnom, a preslojavanjem suknjom, u primorskim nošnjama ona je naknadno skraćena. No, dok svojom redukcijom na gornji vidljivi dio na mnogim lokalitetima Jadrana stječe i novi naziv *opleće*, *oplećak*, na Pagu zadržava prvotni naziv *košulja*, a *oplećem* se naziva prslučić gornjeg dijela suknje.

Paška se suknja svojim izrazitim mjestom u likovnoj kompoziciji ove nošnje izdvaja od srodnih primorskih suknji. Izrađena od vrlo fino otkanog domaćeg sukna tipološki pripada odjeći sastavljenoj u pasu koja prekriva tijelo od ramena do iznad gležnjeva. Donji dio je sastavljen od više ravnih pola tkanine međusobno spojenih po ivici i složenih u guste, uspravne nabore. Na njega se prišiva krojeni prsluk od istog materijala koji priliježe uz poprsje. Način pridržavanja suknje prsličićem ranorenesansna je pojava naglašavanja ženskog struka koja je stilski smjenila raniju, jednostaniju, nekrojenu suknju porameničnog tipa. Pojavljuje se u modnoj odjeći krajem 15. stoljeća. Kasnijim stilskim obradama ovaj će

prsluk u baroku postati steznikom, a u nekim nošnjama potpuno će se odvojiti od suknje. Ali, paško *opleće* krije još uvijek tragove kasnogotičkog načina oblikovanja. Ono je ravnih obrisa, a prsni prednji otvor dobijen je tek prorezom tkanine bez ikakvih spona ili traka za vezivanje, uvijek ostaje otvoren. Prilog više prežitaka srednjovjekovlja u renesansnom modnom inventaru je podpazušni steznik vrpcama svojstven suknjama porameničnog tipa, sačuvan kao dekorativni detalj u nekim primjercima paških suknji. Tako paška suknja svojom tektonikom, osobito pocrtanom oštrinom vertikalnih nabora svoga donjeg dijela održava kasnogotičku stilizaciju renesansne forme.

S druge strane, ono što je odvoja ne samo od dugih suknji ovoga tipa široko rasprostranjenog duž čitavog Jadrana, nego u potpunosti od srednjovjekovnog likovnog poimanja je boja kao samostalni element likovne kompozicije. I u paškoj nošnji svaka je suknja monokromna s kontrastnim porubom na dnu, ali je svaki pojedni primjerak druge boje, nijanse i tona. Na likovnoj razini varijabilnost boje, dominirajući vizuelni efekt paške suknje, dokida srednjovjekovnu grafičnost njenih nabora i ističe individualnost svojstvenu humanizmu renesanse. U socijalnom kontekstu, boja suknje određuje ženino mjesto koje joj sredina klasifikacijom dodjeljuje: "od otvorene crvene vjenčanice za mlađu nevjestu i od žutih tonova, toplih, gotovo narančastih ili hladnijih sa zelenkastim odsjevom za djevojke iz dobrih kuća, maslinasto zelena, lijepa modra ili zlatna smeđa služila je u podmakloj dobi, dok su starije žene nosile tamno modru suknju ili onu vinove boje ili mrku smeđu, a starice udovičku crnu" (Marijana Gušić: *Starinsko žensko oglavlje ...*) zasebnog i naziva *raširaca*. Ovakva izražajnost boje jezik je renesansne likovnosti koja ju je izvukla iz gotovo tisućljetne podređenosti grafičkog, ornamentalnog oblikovanja srednjega vijeka. Paška je suknja odolila kasnijim redukcijama boja na tradicionalno modru, crnu, smeđu ili rijetko crvenu kakve bilježimo na ostalim lokalitetima Jadrana i time je ekskluzivano svjedočanstvo renesansnog tretmana boje u tradicijskom kostimu ovoga područja.

I oglavlje svečanog ruha otoka Paga pokazuje istu komplementarnost srednjovjekovnih osnova oblikovanja s renesansnim estetskim poimanjima. Oblik ovoga prevjesa zvanog *pokrivaca*, je izdužena pačetvorina. Ovo tipološki jednostavno i arhaično pokrivalo glave orijentalnog porijekla u smislu longitudinalno prebačenog vela, srednji vijek je razvijao u podvrstu različitih varijanti omatanja, povijanja i zabrađivanja ženske glave. Povod su bili i ozakonjene odredbe o poštivanju ženskog oglavlja i njihova simbolika udatih žena. Paška pokrivača uglatom konturom svojih obrisa bilježi modne gotičke oblike, ali način njenoga slaganja direktno na uredno upletenu kosu bez upotrebe krutog podloška svojstvenog oglavlju srednjega vijeka i činjenica da je nose i djevojke i udate žene čine ga pravim renesansnim laganim prevjesom. Takav je lagani vel, latentno opstajao u Sredozemnim zemljama i u vrijeme dominacije gotičkog stila kojega mediteranska kultura ni u likovnim umjetnostima nikada nije istinski usvojila. Uz to paška pokrivača, uvijek izrađena od finijeg platna, u zadnjim njenim primjercima često *battista*, nosi, kao i košulja, renesansni kanon dekoracije bijeloga

na bijelom koji je zamjenio negdašnju srednjovjekovnu polikromiju svilovezom. Na njena oba kraja simetrično su raspoređeni ukrasi u dvije različite tehnike: starija šivana čipka u samoj tkanini predmeta, zvana paški teg, koju prepoznajemo i na prsima i rukavima košulje, te samostalna čipka na batiće prišivena samo na rubovima pokrivače, naknadno unešena u naše krajeve. Paški teg, izvornog značenja ženskog ručnog rada, autohtoni je rad paških žena usvojene tehnike i oblikovanja rane renesanse koja još ne izlazi iz plohe tkanine, ali postignutom plastičnošću daleko ostavlja za sobom početni rasplet i naznačuje put visokoj samostalnoj čipki.

Zimski odjevni predmet paške nošnje je kratki haljetak dugih rukava naziva *kamtžol(a)* ili *jaketa*. Uobičajeno je ravan, uskih rukava i okruglog vratnog izreza. Duljina ne prelazi struk. Izrađen je od istoga materijala kao i suknja, dakle, domaćeg ili kupovnog sukna, po ivicama obrubljen tkaninom kontrastne boje.

Današnju predstavu paške nošnje dopunjuje svilena, odnosno damastna *traversa*, pregača širokog zaslona od lijevog do desnoga boka. Takva je pregača usvojena u vrijeme drugoga baroka 19. st. kada je postala značajan modni detalj europske mode, ali ona, prekrivajući čitavu prednju stranu vunene suknje ne odgovara renesansnoj estetici. Ona je predimenzioniran oblik negdašnje renesansne svilene pregače široke svega pedalj koja je rezala suknju u dva simetrična polja. Dekoraciji prednje strane suknje pripadaju i ukrasni svileni rupci, *facoli* i *candalini*, ukrasne trake koji se zatiču u brokatni ili svileni pojas svečane paške nošnje. Ovi svileni modni detalji, osobito ženske marame i muški svečani pojasevi upotrebljavali su se, ali i proizvodili, od domaće svile u mnogim mjestima Primorja. Čini se da je i paški facol, danas kupovni, nekada bio istovrsni predmet domaće radinosti opće poznat pod pojmom dubrovačkih šudara unatoč različitim mjestima njihove proizvodnje. Boje traverse, facola i candalina bile su kontrastne ili sukladne boji suknje ovisno o dobi, statusu ili osobnom ukusu vlasnice što je dodatni element renesansne individualnosti i živopisnosti paške nošnje. Kompletiraju je pamučne *bičve* i mekane papuče od kordofanska kože, *firale*, uobičajena obuća čitavog Jadrana, levantinske provenijencije.

Kvaliteta izrade paške nošnje, odnosno paškog tekstila opada u prvoj polovici 19. st. zajedno s propadanjem umijeća njenog bojanja u mletačkim i zadarskim bojadisaonama. Postupnom redukcijom sve do današnjih dana svela se na izradu paškog tega koja još uvijek održava njen renesansni karakter.

Svečana ženska nošnja Orebića

Narodna nošnja Orebića, maloga pomorskoga mjesta na poluotoku Pelješcu i susjednih mjesta, zanimljiva je pojava prožimanja urbanih oblika i građe sa starijom folklornom tradicijom. Njen evidentno brz razvoj od seoskog do gradskog izgleda posljedica je naglog prosperiteta mjesta u razdoblju jedrenjaka od 17. st. do prvih desetljeća 19. st. Jaka kupovna moć i stalna komunikacija sa svijetom unijeli su u ovu nošnju, osobito u 18. i 19. st., inventar svjetske modne scene onako kako su to nudila

lučka središta iz kojih su se vraćali orebički pomorci. Skupocjene tkanine i gotovi dekorativni predmeti uklopljeni u postojeću kompoziciju starijeg mediteranskog ruha dati će joj urbano svojstvo. Elementi ove nošnje uvijek su isti, ali s varijacijama u vrsti materijala i izvedbi njihovih oblika.

Negdašnja suknja porameničnog tipa ravnoga kroja stekla je u ovoj nošnji izrazit volumen i oble obrise prvotno dobijene baroknim podloščima od žice i trstike, a naknadno višeslojnim podsuknjama, *skutima*. Ovu baroknu stilizaciju forme dovršiti će 19. st. potpunim gubljenjem naramenica, pa će se ona pridržavati nabiranjem u struku poput suknji nošnji urbanih sredina oblikovanih drugim barokom 19. st. Raniju domaću vunenu tkaninu, *rašu*, potisnula je uvozna fina čoha, pa je suknja u potpunosti izrađena od ove skupocjene tkanine. Uvijek je u istom rasporedu boja: modroj, žutoj i pri dnu, crvenoj. U osnovnom odabiru kolorita sačuvana je tradicija modre suknje s kontrastnim, crvenim, porubom mediteranskog ruha. No orebičkoj sredini, koja si je mogla pružiti mnogo više od uskog traka ove građe, širina ovog segmenta suknje postaje vidno mjerilo ekonomskog stanja pojedinih familija. Tako je, penjući se na više, nastala zapravo dvobojna modro-crvena suknja s uskim žutim optokom u sredini. Zove se talijanskim nazivom *kotula*, ili *hajina*, a nose je i djevojke i žene bez većih razrada dobne pripadnosti. Pa ipak starije žene su nosile suknje nešto zagasitije boje, a potpuno drugi njen naziv *pandil*, ponovo nas upućuje na izvorište, suknju porameničnog tipa kako se ona zove na mnogim lokalitetima Jadrana. *Košuja* je dominantnošću gornjega haljetka koji ju je gotovo u cjelosti prekrio već u ovoj nošnji postala rubljem. Preko nje se oblače haljetci, dugih rukava u ljetnoj varijanti zvani *kamižola*, a u zimskoj, postavljeni neprednim pamukom *župa*. Posve je ustaljenog kroja uskih rukava, pripijen uz tijelo, V otvora, rastvoren duž sredine prsiju s nizom uzdužnih rupica, *bužica* i *kurdiltcama*, za stezanje vezanjem vrpce. Seže do struka ili rijeđe, ide preko bokova formirajući na ledima *krilo*. Materijali od kojih su izrađeni različite su vrste, od pamučnih do skupocjenih svilenih i brokatnih tkanina za posebno svečane prilike. Uvijek su dezenirani, često pastelnih boja, geometrijskih ili cvijetnih motiva. Dekoriraju se raznovrsnim pozamanterijskim vrpčama, resama i čipkom osobito oko zapešća rukava. Svojim navedenim svojstvima ovaj predmet orebičke nošnje u potpunosti pripada stilskom izrazu 18. st. Bez obzira kada i kako je do Orebića stigao, posredno ili direktno, on je predmet francuske mode prednapoleonova razdoblja *roccoco* stilskog izraza.

Svečano oglavlje izuzetno je prepoznatljiv dio orebičke nošnje jer složenost njegove kompozicije privlači pozornost svojom dekorativnošću. Slamnati šešir, *kapelin*, kako ga prikazuje akvarel L. Salvatorea niskog je valjka ravnoga vrha i širokog oboda. Ovakav oblik šešira i njegovu dekoraciju od ptičjeg perja i ukrasnih traka zatičemo u europskoj modi sedamdesetih i osamdesetih godina 18. st. U orebičkoj varijanti obod, *sriha*, je svinut i uzdignut prema gore tako da valjak, *kuba*, nije vidljiv. Oko njega je obložena šarena svilena vrpca, *kordun*, koja se uz desnu stranu lica svija u vezenku, *ffok*, slobodno visećih krakova. O nju se zatiču ptičja perja, osobito nojeva i umjetno, *mrtvo cvijeće*. Opet pod utjecajem europske mode 19. st., obod se skratio, pa materijalni ostaci

bilježe bidermajerske, odnosno firentinske primjerke, ali je zadržan način ukrašavanja iz 18. st. Ovakvo obilježje nose i djevojke i žene s tom razlikom što djevojke mogu biti viđene i gologlave tek s crvenom trakom u spletu pletenica, a žene pod šeširod uvijek nose rubac zvan *obrusac* ili *faculet*. To je šarena četvrtasta marama presložena i stavljena na glavu tako da s obe stane lica slobodno vise krajevi, a otraga niz zatiljak trokut. U bogatstvu različito dezeniranih marama koje su se koristile osobito su se cijenili *faculeti na kafu*, smeđi i *faculeti na murinu* dopunjeni sitnim bijelim ukrasima. Ovo oglavlje sukus je i kulminacija *roccoco* stilskog izraza orebičke nošnje. Višeslojnim slaganjem dekorativnih detalja, osobito njihovim umnažanjem prilikom izuzetno svečanih prilika, daje mu izrazitu voluminoznost i razvedenost oblika, a šarenilo boja izuzetnu kićenost.

Mnoštvo dodatnih, prema ukusu vremena, modnih predmeta dovršavaju sliku i dojam ove nošnje: o vratu je opet šarena marama prebačena preko kamižole i povijena na prsima. U ruci o svečanostima bijeli čipkani rupčić ili, ljeti, lepeza, *moskar*. Na rukama bijele rukavice. Pojas naglašava kovinska kopča kožnog pasa ili fjok ukrasne vezanke. Oko vrata, na rukama, ušima i u kosi neizmjereno bogatstvo zlatnoga i koraljnoga nakita. Na nogama su bijele pamučne *bičve* s upletenim motivima i kožne cipele, ljeti otvorene *tronkete* ili *šcopelice*. Ovakav kompilacijski sklop materijala, oblika i osobito gotovih, već likovno i funkcionalno dovršenih predmeta ukomponiranih prema ustaljenim običajima orebičke sredine daju joj osobit identitet. Naglašena dekorativnost *roccoco* stilskog izraza druge polovine 18. st., doba osobitog prosperiteta Orebića, našla je u novom građanskom društvu ovoga mjesta pogodno tlo izjvljavanju svojih osobina. Pretjerana upotreba skupocjenih tkanina, nakita i modnih "žunti" europskog modnog inventara kojim su pomorci javno prezentirali stečeno blagostanje, dodatno je otežavalo i pocrtavalo kićenost stila ove nošnje. Upravo takva ona će postati i ostati simbolom vremena procvata mjesta i onda kada jedrenjake sustižu i prestižu prvi parobrodi. Zato je, unatoč tragovima elemenata mode iz 19. st, Orebička sredina svoju nošnju, njene osnovne principe oblikovanja i dekoracije, konzervirala u *roccoco* stilskom izrazu i zapravo nikada nije ušla u *novocento*.

Time se ona potpuno razmimoilazi sa srodnim urbanim nošnjama koje također obilježavaju importirane tkanine, dekoracija pozamanterijskim materijalom i upotreba gotovih predmeta donešenih s raznih strana svijeta, ali koje su sporijim, kontinuirnijim razvojem svojih sredina završile stilski razvoj početkom 20. st. zajedno s potpunim nestankom nošnji u jadranskim gradovima.

*

Elementi europskih modnih epoha na tradicijskom kostimu Jadrana, uz prisustvo orijentalnih i alpskih utjecaja, odnosno kontaktnih zona s dinarskim arealom, čine ga najšarolikijim hrvatskim područjem. No, oni su i razlogom vrlo ranog nestajanja narodne nošnje na pojedinim lokalitetima i, ujedno, su bili zaprekom sustavnog prikupljanja i proučavanja

najranijim putopiscima, etnografima i muzealcima. Tragajući za "izvornom narodnom umjetnošću" ova odjeća, prepoznatljivih europskih obrisa, izmicala je njihovoj pozornosti. Zato danas kada je ona stekla ravnopravno mjesto u tvorbi nacionalnog identiteta tek tragamo za cjelovitom slikom i razvojem kulture odijevanja istočne strane Jadrana.

LITERATURA

Benc-Bošković, Katica: *Iz narodne baštine Jadrana*, Etnografski muzej, Zagreb, 1981, str. 5-14, katalog izložbe

Božić-Buzančić, Danica: *Privatni i društveni život Splita u 18. st.*, Školska knjiga, Zagreb, 1982

Fisković, Cvito: Orebička narodna nošnja, *Pelješki zbornik*, 1976, str. 227-269

Gušić, Marijana: *Tumač grade*, Etnografski muzej, Zagreb, 1955

*** Starinsko žensko ruho na otoku Pagu, *Radovi instituta JAZU u Zadru*, Zagreb, 1957

*** *Starinsko žensko oglavlje u hrvatskoj narodnoj nošnji*, Spektar, Zagreb

Laver, James: *Costume Through the Ages*, Thames and Hudson, London, 1964

Radauš-Ribarić, Jelka: *Narodne nošnje Hrvatske*, Spektar, Zagreb, 1975

*** Žensko ruho jadranskog područja kao primjer prožimanja utjecaja, *Zbornik radova 29. kongresa folklorista Jugoslavije*, Hrvatsko društvo folklorista, Zagreb, 1991

Salvator, Ludwig: *Das was verschwindet*, Leipzig, 1905, mapa akvarela

THE TRADITIONAL ADRIATIC FOLK COSTUME INFLUENCED BY EUROPEAN STYLES

(Summary)

In search of "original folk art", costumes of autarchic elaboration, the Adriatic costume with the strong influence of European style has long been systematically studied and collected by the first ethnologists and museum curators. The presence of European fashion tradition of various historic periods from paleo-Mediterranean features to the 19th century middle-class fashion is what makes it most different from other Croatian costumes and those along the Adriatic coast. Two of them form the basis of this paper: the Renaissance costume from the Island of Pag and the Roccoco costume from Orebić. Not only do they represent two different styles from the same cultural region, but they reveal two completely different directions of development.

(Translated by Lada Gamulin)